

فصلنامه علمی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»

شماره هفتاد و دوم، بهار ۱۴۰۳: ۱۸۷-۲۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۲

نوع مقاله: پژوهشی

تحلیل جامعه‌شناختی رمان «سال‌های ابری»

بر پایه نظریه «اریش کوهلر»

* اکبر شاملو

** یحیی عطائی

*** فاطمه زمانیان

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل جامعه‌شناختی رمان «سال‌های ابری» نوشته علی‌اشرف درویشیان بر پایه نظریه «اریش کوهلر» انجام گرفته است. این رمان، تجربه‌ها و شواهد عینی زندگی و جامعه نویسنده است. در این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی، رمان را در جهت ترسیم چهره طبقات اجتماعی فرودست از جمله وضعیت اجتماعی و سیاسی جامعه آن دوره که مقارن با حکومت پهلوی است، تحلیل کرده‌ایم. این اثر نمودار وضع نابسامان اقتصاد، تغییر ابزار تولید و آغاز صنعتی شدن جامعه و رشد بورژوازی و تحولات بدون پیش‌ساختار است. درویشیان، منشأ نابسامانی‌های اجتماعی را رشد سرمایه‌داری و نظام اقتصادی می‌داند که از عوامل اصلی فقر و فساد در جامعه هستند. محتوای رمان، فقر و پیامدهای آن مانند بیکاری، وضعیت نامناسب بهداشتی، افزایش مرگ‌ومیر، اختلافات خانوادگی، کار سخت کودکان و زنان، تضاد طبقاتی، نرخ پایین پوشش تحصیلی، باورهای خرافی و آمیختن مذهب با خرافات، جبرگرایی و اعتقاد به سرنوشت و... است. بنا بر نظریه کوهلر، آفرینش هر یک از انواع ادبی برخاسته از واقعیت‌های دوران زندگی نویسنده و تابع چهار متغیر و عامل اساسی است: اوضاع

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام‌نور، ایران

dr.shamloo@pnu.ac.ir

y.ataei@pnu.ac.ir

zamanian.fl184@gmail.com

** نویسنده مسئول: استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام‌نور، ایران

*** دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد ادبیات فارسی، دانشگاه پیام‌نور، ایران

و احوال تاریخی، تعلق نویسنده به یک طبقه، شخصیت و پرورش فرهنگی نویسنده و نوع ادبی برگزیده نویسنده. بنابراین بر مبنای این متغیرها و با استفاده از مدل تحلیلی نخست، منظور از هر متغیر و عامل تشریح و سپس عناوین فرعی احتمالی و شاخص‌های آن مطرح و در نهایت برخی از مهم‌ترین مصادیق آن شاخص‌ها از رمان استخراج و تحلیل شده است.

واژه‌های کلیدی: تحلیل جامعه‌شناختی، رمان، سال‌های ابری، علی‌اشرف درویشیان و ایش کوهلر.

مقدمه

در عصر حاضر، رمان معروف‌ترین شکل داستانی است. در این نوشتار کوشیده شده تا رمان «سال‌های ابری» اثر علی‌اشرف درویشیان با الگوبرداری از نظریه «اریش کوهلر» آلمانی تحلیل جامعه‌شناختی شود. برخی منتقدان در ارزیابی آثار ادبی، مبانی اجتماعی را ملاک قرار می‌دهند. در روش نقد اجتماعی، تعامل و تأثیر متقابل ادبیات و جامعه مورد مطالعه قرار می‌گیرد. «در این نوع از نقد به هنرمند یا نویسنده القا می‌شود که هر چه اثرش به جامعه نزدیک‌تر باشد، پربارتر و صیقل‌خورده‌تر خواهد بود» (فرزاد، ۱۳۷۸: ۷۷).

در نقد جامعه‌شناختی، شکل و قالب اثر مورد بحث نیست، بلکه محتوای اثر و اندیشه نویسنده مورد توجه است. اما ارتباط رمان و جامعه از زمان تولد این نوع ادبی همواره مورد توجه منتقدان بوده است؛ زیرا رمان بیش از هر نوع ادبی دیگری تحت تأثیر اوضاع و شرایط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه قرار دارد و بازتاب ساختار جامعه است. از آنجایی که رمان «سال‌های ابری»، یکی از آثار ماندگار در ادبیات معاصر فارسی است و نگاهی انتقادی نسبت به مسائل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه ایران در دوره حکومتی پهلوی دوم دارد، ضروری است که برای فهم بهتر این اثر و همچنین شناخت جامع‌تر ابعاد و زوایای شخصیت نویسنده، رمان یادشده را با الگوبرداری از عوامل و متغیرهای چهارگانه نظریه کوهلر یعنی اوضاع و احوال تاریخی، تعلق و آگاهی طبقاتی نویسنده، پرورش فرهنگی نویسنده و سرانجام نوع ادبی برگزیده نویسنده تحلیل جامعه‌شناختی کنیم تا بتوانیم نکاتی نو از اندیشه خالق اثر عیان سازیم. فرضیه‌های پژوهش از این قرار است:

- ۱- رمان «سال‌های ابری»، اثری اجتماعی-سیاسی است و بنا بر دیدگاه جامعه‌شناسی انواع ادبی، زمینه‌ها و بازتاب‌های جامعه‌شناختی نیرومندی دارد.
- ۲- رمان یادشده ظرفیت بررسی بر اساس عوامل چهارگانه نظریه کوهلر را دارد.
- ۳- در این اثر، مسائل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، بازتاب گسترده‌ای دارند و با ذکر جزئیات تشریح شده‌اند.

پیشینه پژوهش

به طور جداگانه کتابی در نقد و تحلیل رمان «سال‌های ابری» نوشته نشده است، اما در نقد و بررسی آثار درویشیان، پژوهش‌هایی شده که مرتبط‌ترین آنها به پژوهش حاضر به شرح زیر است:

خلیلی جهانتیغ و عثمانی (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی جامعه‌شناسی سیاسی - اجتماعی رمان سال‌های ابری» تلاش کرده‌اند تا سیمای واقعی جامعه ایران را از لابه‌لای سطور رمان سال‌های ابری استخراج و نشان دهند.

کتاب «نگاهی به آثار درویشیان» اثر یاقوتی (۱۳۵۹) با موضوع نقد ادبی و درون‌مایه مهم‌ترین آثار درویشیان است.

«آثار علی‌اشرف درویشیان در بوته نقد» اثر کازرونی (۱۳۷۷) که با طرح نمایه‌هایی مانند زبان، فرم ساختار، عناصر فرهنگ بومی و دیدگاه‌های سیاسی نویسنده نوشته شده است.

ایران‌زاده، نعمت‌الله و طاهره سپه‌وند (۱۳۸۷) «بررسی سبکی رمان سال‌های ابری اثر علی‌اشرف درویشیان»، در این مقاله جنبه‌های سبکی این اثر به لحاظ واژگان و سطح نحوی زبان و ادبی تحلیل شده است.

عثمانی (۱۳۹۱) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی جامعه‌شناسی سیاسی - اجتماعی رمان سال‌های ابری»، اوضاع سیاسی - اجتماعی جامعه ایران را در دوره پهلوی دوم با تحلیل متن داستان و نقد آن ترسیم کرده‌اند.

سورغالی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه خود با عنوان «شخصیت‌پردازی در رمان سال‌های ابری اثر علی‌اشرف درویشیان» به بررسی شخصیت‌های رمان و چگونگی پرداخت آنها می‌پردازد.

خاشی (۱۳۹۸) در پایان‌نامه خود با عنوان «فرهنگ عامه در رمان سال‌های ابری نوشته علی‌اشرف درویشیان» نشان داده است که درویشیان با به‌کارگیری عناصر فرهنگ عامه، گامی مهم در زنده نگه‌داشتن این عناصر برداشته است.

«بررسی تطبیقی رئالیسم اجتماعی در جست‌وجوی نان ماکسیم گورکی و سال‌های ابری» اثر شکوهی شولی (۱۴۰۰) با هدف شناخت شباهت‌ها و تفاوت‌های رمان‌های یادشده نگاشته شده است.

غفاری جاهد (۱۳۸۶) در مقاله «گذری بر سال‌های ابری» به بررسی محتوای سیاسی و اجتماعی رمان پرداخته است. همچنین ایشان (۱۳۸۷) در مقاله دیگری با عنوان «نگاهی به سال‌های ابری علی‌اشرف درویشیان»، این کتاب را از منظر عناصر داستانی مانند درون‌مایه، طرح، مضمون و... بررسی کرده است.

علی‌اکبری و کوچکیان (۱۳۸۶) در مقاله «سال‌های ابری در نگاهی نو؛ اتوبیوگرافی-رمان» این اثر را از منظر رمان-اتوبیوگرافی بررسی کرده‌اند.

فرزاد و پژمان‌فر (۱۳۸۹) در پژوهش «نقد جامعه‌شناختی رمان سال‌های ابری علی‌اشرف درویشیان» با نقد جامعه‌شناختی بر ارتباط ادبیات با محیط و طبقات اجتماعی تأکید کرده، به تحلیل رمان مورد نظر پرداخته‌اند.

قربانی و کوچکیان (۱۳۸۹) در مقاله «بازتاب اجتماع و رئالیسم سوسیالیستی در سال‌های ابری علی‌اشرف درویشیان»، رئالیسم سوسیالیستی را در ساختار داستان تحلیل کرده‌اند.

البته کوچکیان در مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی عناصر زیباشناختی (آرایه ادبی) دو رمان سال‌های ابری و شوهر آهوخانم» در شماره ۱ مجله مطالعات داستانی دانشگاه پیام‌نور به بررسی این عناصر در محتوای دو رمان مذکور پرداخته است (کوچکیان، ۱۳۸۹: ۱۲۳-۱۶۰).

روش پژوهش

پژوهش حاضر، ترکیبی از نوع پژوهش‌های بنیادی، نظری و اسنادی (با استفاده از مطالعه مستقیم رمان و کتاب‌ها و نشریه‌های الکترونیکی و چاپی مرتبط با موضوع) بوده، با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است.

چارچوب نظری پژوهش (و تشریح مفاهیم اصلی)

جامعه‌شناسی ادبیات

جامعه‌شناسی ادبیات، دانشی میان‌رشته‌ای و یکی از جوان‌ترین شاخه‌های دانش جامعه‌شناسی است که به یاری آن می‌توان به بررسی دقیق تعامل و وابستگی‌های متقابل ادبیات و جامعه دست یافت. هدف جامعه‌شناسی ادبیات، «شناخت و تبیین پیوند پیچیده و پویای آثار ادبی با زمینه‌های اجتماعی آفرینش و تکوین آنهاست» (گلدمن و دیگران، ۱۳۷۷: ۱۵).

رمان «سال‌های ابری» و نظریهٔ اریش کوهرلر

رمان چهار جلدی «سال‌های ابری»، مهم‌ترین تجربهٔ داستان بلند درویشیان و بیانگر سبک و نگاه او در یک گسترهٔ طولانی زمانی و روایی است. بسیاری از رویدادهای رمان، تجربهٔ شخصی نویسنده است که آنها را در انتقاد از فقر، ظلم و بی‌عدالتی نگاشته است. محتوای رمان شامل واقعیت‌های تاریخی، سیاسی و اجتماعی ایران است. درون‌مایهٔ داستان که عبارت است از زندگی و مبارزهٔ فردی از طبقهٔ کارگر در برابر ستم موجود در جامعه، به‌خوبی گسترش یافته است. روابط علّی و معلولی، پیرنگ داستان را منطقی جلوه می‌کند. صمیمیتی در بیان و شیوهٔ روایت به دلیل استفادهٔ نویسنده از نثر ساده، روان، تکیه‌کلام‌ها، کنایات و ضرب‌المثل‌ها به چشم می‌آید. مخاطب، متن و منظور نویسنده را از لابه‌لای حوادث و گفت‌وگوها به راحتی می‌فهمد. زبان نویسنده، ترکیبی از زبان بومی کرمانشاه و زبان رسمی فارسی است.

نویسنده از طریق راوی اول شخص که در دوران کودکی به سر می‌برد، فرهنگ عامهٔ خانواده و طبقهٔ اجتماعی وی را نشان می‌دهد. در این دوران خواننده حس می‌کند که وقایع را از دید کودکی مشاهده می‌کند. در ادامه، راوی رمان با رشد جسمی و عقلی وارد دورانی می‌شود که به چرایی رویدادها می‌پردازد و اینجاست که خواننده با مسائل سیاسی و اجتماعی آشنا می‌شود.

اریش کوهرلر (۱۹۸۱-۱۹۲۴) از بزرگان نظریهٔ ادبی در سدهٔ بیستم و از بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی ادبی است. او دیدگاه نظری و روش‌شناختی خود را در سال ۱۹۷۴ در مقاله‌ای مختصر اما جامع به نام «تزهایی دربارهٔ جامعه‌شناسی ادبیات» عرضه می‌کند

(گلدمن و دیگران، ۱۳۷۷: ۲۲۸-۲۲۹). کوهلر از بزرگان جامعه‌شناسی دیالکتیکی است که با رویکرد نقد اجتماعی نوین، یکی از جدیدترین تحولات در نظریه‌ها و پژوهش‌های جامعه‌شناسی ادبیات را در دهه هفتاد میلادی پدید آورد. وی با طرح «جامعه‌شناسی انواع ادبی» در پی تشریح و توضیح به‌هم‌پیوستگی کارکردی نظام اجتماعی و نظام انواع ادبی است. بر اساس نوشته‌های کوهلر، «گزینش هر یک از انواع ادبی، برخاسته از واقعیت‌های دوران زندگی نویسنده و تابع چهار عامل اساسی است» که به طور اجمال بدان‌ها اشاره می‌شود.

الف) اوضاع و احوال تاریخی: در واقع هر نوع ادبی بسان آینه‌ای است برای دیدن و اندیشیدن در تاریخ عصر. بر اساس مرحله تاریخی، یک یا چند سطح میانجی مسلط می‌شود یا گرایش به تسلط دارد. سطح یا سطوحی که با توجه به شرایط بالا برتری می‌یابد، درون سطوح دیگر، یک مرکز ثقل سازمان‌دهنده و ساختاربخش تشکیل می‌دهد که ممکن است نخستین کلید تفسیر را در اختیار ما بگذارد.

ب) تعلق طبقاتی نویسنده و شکل‌گیری آگاهی: در ادبیات، دوران مختلف، عوامل تعیین‌کننده خاص خود را دارند؛ یعنی فقط تابع گرایش‌های شخصی نویسنده نیستند، بلکه تابع اوضاع کلی و درون این اوضاع، تابع وضعیت گروه اجتماعی او هستند.

ج) پرورش فرهنگی نویسنده: فاعل یا فرد نویسنده از مقوله‌های میانجی مهم است و روان‌کاوی برای درک این فاعل، ابزاری سودمند محسوب می‌شود.

د) نوع ادبی برگزیده نویسنده: نوع ادبی است که تعیین می‌کند سطوح میانجی‌گر نسبت به روبنا در اثر حضور مادی داشته باشند یا چنان میانجی یافته شوند که غایب به نظر برسند (کوهلر، ۱۳۹۸: ۲۱۳-۲۱۸).

تحلیل رمان بر پایه نظریه کوهلر

مجموعه‌ای از عوامل و علل به‌هم‌پیوسته و در تعامل با هم در تکوین پدیده ادبی-اجتماعی دخالت دارند. این عوامل از دیدگاه‌های گوناگون قابل دسته‌بندی هستند. ضمن اینکه جداسازی این عوامل از هم صرفاً در سطح نظری و برای سهولت مطالعه و پژوهش امکان‌پذیر است، ولی در عمل دشوار و حتی شاید غیر ممکن باشد که بتوان

نقش و تأثیر یکی از این عوامل را به طور جداگانه مشخص و تفکیک نمود. در ادامه نخست عوامل چهارگانه مدنظر کوهلر را خواهیم آورد و سپس منظور از هر عنوان را تشریح و بعد عناوین فرعی احتمالی و شاخص‌های آن را مطرح خواهیم کرد. سرانجام به یافتن برخی از مهم‌ترین مصادیق شاخص‌های برآمده از متن رمان و تشریح آن خواهیم پرداخت.

اوضاع و احوال تاریخی

به دلیل گستردگی مفهوم اوضاع و احوال تاریخی زمان نویسنده، این عنوان در سه محور و عنوان فرعی اوضاع و شرایط اجتماعی - اقتصادی، سیاسی و فرهنگی مطالعه خواهد شد.

الف) اوضاع و شرایط اجتماعی - اقتصادی

«سال‌های ابری»، رمانی اجتماعی - اقتصادی است که بیشتر به شرایط محیطی، اجتماعی و اقتصادی کارگران می‌پردازد و بر تأثیر جامعه و شرایط اجتماعی - اقتصادی بر وقایع داستان و شخصیت‌ها و رفتار و سلوک آنها در زمان و مکان معینی تأکید می‌کند. نویسنده با توصیف گسترده مسائل اجتماعی - اقتصادی، این بُعد از رمان را نسبت به ابعاد دیگر گسترده‌تر، چشمگیرتر و روشنگرتر ساخته است. برخی از مهم‌ترین شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی موجد اوضاع و شرایط اجتماعی - اقتصادی جامعه آن زمان که در رمان مطرح شده‌اند، به شرح زیر معرفی می‌شود.

فقر

بارزترین شاخص اجتماعی - اقتصادی در این رمان، فقر است. توصیف‌های نویسنده از فقر، بسیار تأثیرگذار است. وی از لغات و تعبیری بهره می‌گیرد تا عمق فقر را در جامعه خود نشان دهد.

«دکاندار پیری بر پاهای خشک و زخم‌آلوده خود، ماست می‌مالید. دخترکی با

مادرش چند کاسه ماست برای فروش روی زمین چیده بودند. او چهار

انگشت خود را دزدکی و دور از چشم مادر بر روی ماست می‌کشید و

انگشتان آب‌ماستی خود را با اشتها می‌مکید» (درویشیان، ۱۳۸۷: ۱۶۷۴-۱۶۷۵).

مسلماً تار و پود این کلمات و جمله‌ها با فقر بافته شده است: مغازه‌داری با پاهای

خشک و زخم‌آلوده، دختر و مادر ماست‌فروش و انگشتان آب‌ماستی لیسیدن، این مفهوم را منعکس می‌کند.

بیشتر خانواده‌هایی که شریف (راوی داستان) با آنها آشنا می‌شود، در فقر گسترده دست و پا می‌زنند. این فقر، معلول عقاید و عملکرد خود اشخاص نیز هست. برای مثال پدر شریف، مردی است زحمتکش که از صبح تا شب کار می‌کند، اما با دست خالی برمی‌گردد و یا اینکه دسترنج خود را به سادگی به باد می‌دهد و این در حالی است که زن و بچه‌هایش، گرسنه و بی‌خانمان هستند (درویشیان، ۱۳۸۷: ۴۹ و ۳۸۱-۲۱ و ۴۵۴-۴۵۵). البته نویسنده در صفحاتی از کتاب به نقش سیاست‌های حکومت وقت در گسترش فقر روزافزون طبقات پایین جامعه به‌ویژه روستاییان و طبقه کارگر اشاره می‌کند. برای مثال تأثیر اصلاحات ارضی را در میان طبقه کشاورز و مردم فقیر نشان داده که بیشتر مردم، اصلاحات ارضی را گامی در جهت بیشتر فقیر شدن خود می‌دانند (همان: ۱۲۰۰-۱۲۰۱).

بیکاری

این پدیده در سراسر رمان بر زندگی شخصیت‌های داستان، سایه افکنده است. پس از کودتای ۱۳۳۸ می‌توان شرایط بد اقتصادی را در خانواده شریف مشاهده کرد. مهم‌ترین علت این شرایط، بیکاری سرپرست خانواده است. «بوچان»، پدر شریف در سراسر رمان با مسئله بیکاری دست به گریبان است. «ننه» برای سیر کردن شکم بچه‌هایش، هر کار که از دستش برمی‌آید، انجام می‌دهد. حتی در موقعیتی قرار می‌گیرد که باید بین گرسنگی بچه‌هایش و کشیده شدن خود به فساد (پیشنهاد آقای آلیانی)، یکی را انتخاب کند (همان: ۷۹۹-۸۰۰). البته کار خلاف دیگری (فروش مواد مخدر) هم بعد از این ماجرا بر سر راه ننه قرار می‌گیرد (همان: ۸۰۰). در مجموع بیکاری در جامعه رمان بیداد می‌کند، تا جایی که برای پیدا کردن شغل به نذر و نیاز رومی‌آورند و با مفهوم پارتی آشنا می‌شوند. مثلاً دایی حامد با دوندگی و رو زدن بی‌بی به این و آن به استخدام کمپانی درمی‌آید و بعداً وی واسطه استخدام عمو الفت و بوچان می‌شود (همان: ۱۴۶-۱۴۵). البته تلاش و کار خانواده‌ها در نظام کارگری معمولاً به سیر کردن شکمشان معطوف است.

وضعیت نامناسب بهداشتی و وجود انواع بیماری

شاخص اجتماعی دیگر، وضعیت نامناسب بهداشتی است. محله‌ها، کثیف و بهداشت

در زندگی مردم به‌ندرت مراعات می‌شود (درویشیان، ۱۳۸۷: ۳۷۵ و ۴۰۱) و حتی نان مردم هم وضعیت مطلوب و قابل قبولی ندارد و از نظر بهداشتی مناسب نیست.

«ساعت‌ها پشت در نانوائی می‌نشینم تا دو تا نان سیاه و خمیر پر از سوسک

و مگس به دستم برسد» (همان، ۱۳۷۹: ۱۹۸).

به دلیل نامناسب بودن وضعیت بهداشتی، بیماری‌های زیادی مانند تراخم، کچلی و گونه‌های مختلف تب از جمله تب مطبقه در میان مردم رایج است (همان: ۵۵۷).

کار کردن کودکان و زنان در شرایط سخت

شکل غالب خانواده در این اثر، خانواده سنتی با ساختاری مردسالارانه و خشن است. نویسنده همواره با شرح بدبختی زن‌ها به‌طور مستقیم یا با زبان اشخاص داستان، وضعیت نامطلوب آنها را نشان می‌دهد؛ زن‌هایی مثل «مادر شریف، بی‌بی، هدهد، فاطمه و بگم خانم» و زن‌های دیگر. این زنان بیش از دیگر شخصیت‌های داستان، بار سنگین خانواده را بر دوش می‌کشند (همان: ۷۱۳ و ۶۸۸). علاوه بر وظایف دشوار زنان، کار کردن آنان و کودکان در اوضاعی طاقت‌فرسا، شاخص دیگری است که در کتاب به آن پرداخته شده و نویسنده در برخی صفحات به تشریح وضعیت یادشده می‌پردازد (همان: ۲۰۱). هیچ‌یک از زن‌های این رمان بیکار نیستند، زیرا به درد نداری به دلیل بیکاری، بیماری، طلاق و یا فوت شوهرانشان دچارند. زیناو خانم (زینب خانم)، کلاش (کفش) می‌چیند. بتول خانم، آبگیر و کیسه‌کش حمام است (همان: ۱۶۲). مادر شریف همیشه در حال گیوه‌بافی یا خیاطی است. مادر بزرگش هم خیاط است. کودکان نیز از زمانی که قدرت کار کردن داشته باشند، به کار واداشته می‌شوند و درس نمی‌خوانند. دایی سلیم از یازده سالگی به استخدام شرکت نفت درمی‌آید. قبل از آن هم در کوچه پس‌کوچه‌ها، کلوچه و آش عدس می‌فروخته است. خود راوی نیز تابستان‌ها کار می‌کند و پدرش معتقد است که باید درس را کنار بگذارد و همیشه کار کند.

افزایش مرگ‌ومیر

نویسنده در برخی صفحات، مرگ جان‌گداز بسیاری از شخصیت‌های داستان را که بیشتر کودک و نوجوان هستند، به دلیل فقر، وضعیت نامناسب بهداشتی و کمبود درمان به چشم دیده و توصیف کرده است. از جمله مرگ صدیقه، دختر نرگس خانم که در بغل

مادر بی‌پناهِش جان می‌دهد (درویشیان، ۱۳۷۹: ۵۵۱). در جای دیگر از مرگ شوهر و پسر زبیده خانم می‌گوید (همان: ۶۳۵-۶۳۹). از این نمونه مرگ‌ومیرها در رمان زیاد اتفاق می‌افتد و طبیعی هم به نظر می‌رسد. دلیل این مرگ‌ها نیز به فقر و اوضاع نابسامان سیاسی و اجتماعی برمی‌گردد.

واردات بی‌رویه کالاهای خارجی

در این دوران، یکی از شاخص‌های اجتماعی-اقتصادی، واردات بی‌رویه اجناس خارجی است که سبب فشار مضاعف بر طبقه کارگر و سایر اقشار فرودست شده و موجب رکود یا تعطیلی انواع کسب‌وکارهای تولیدی می‌شود که نویسنده، گوشه‌ای از پیامدهای این کار را به این شرح بیان می‌کند:

«دیگر این روزها کسی از باباصفدر شیشه نمی‌خرد. آن قدر شیشه و بطری خارجی وارد شده که حساب ندارد. باباصفدر می‌گوید کار من جان‌کندن بیهوده است... اجاره اینجا را نمی‌توانم بپردازم. دیگر کار من تمام است. نابود شده‌ام. نشسته‌ام بر ساج علی» (همان: ۷۴۲).

تضاد طبقاتی

تضاد طبقاتی به معنای ستیز و کشمکش بر سر ارزش‌ها یا دعاوی مربوط به منزلت، قدرت و منابع کمیاب است؛ ستیزی که در آن طرفین می‌خواهند رقیبان خود را بی‌اثر کنند، یا به آنها صدمه بزنند و یا حذفشان کنند (آوتویت و باتومور، ۱۳۹۲: ۲۵۹). منظور از تضاد طبقاتی در این بحث، تضاد بین طبقات فرودست اعم از کارگری و غیر کارگری با طبقه سرمایه‌دار و نیز طبقه نوکیسه‌ها و تازه به دوران رسیده‌هاست که نویسنده، این تضادها را در داستان (در صورت و محتوا) ترسیم می‌کند.

راوی در برخی از صفحات رمان از افراد پولدار می‌گوید. از دیدگاه وی، اینها کسانی هستند که یا مال دیگران را خورده یا از روی شانس و اقبال به پول رسیده و یا فریبی در کارشان بوده است. نمونه‌اش، صاحب تکیه‌ای به نام «حاجی معتضد» است. راوی درباره نحوه پولدار شدن او می‌گوید:

«اول چودار بود یعنی دلال گوسفند و بز. سال‌های سال با برادرش به این کار مشغول بودند. یواش یواش کارشان بالا گرفت. گوسفندها و بزها را گرسنگی

می‌دادند. شب قبل از فروش، نمک زیادی به علوفه آنها اضافه می‌کردند و درست چند ساعت قبل از فروش به آنها آب می‌دادند تا سنگین شوند و می‌فروختند. با این کارها پولدار شدند» (درویشیان، ۱۳۷۹: ۶۲۳).

نمونه دیگر از این تضادها در برخورد بی‌بی با سلطنت خانم تازه به دوران رسیده به تصویر کشیده شده است (همان: ۱۴۶-۱۵۱). نمونه دیگر تضاد طبقاتی را در عشق شریف به گیسیا می‌بینیم: شریف کارگر و شاگرد اوسامد بنا می‌شود و برای کار ساختمانی به خانه حیرت‌خان می‌رود. حیرت‌خان هم از آن دسته از افرادی است که ثروت خود را از فروش فضلۀ کبوترانی که روی شیروانی منزلش می‌نشستند، به دست آورده است (همان: ۶۲۶). دختر حیرت‌خان به نام گیسیا با اندک توجهی که به شریف نشان می‌دهد، وی را عاشق خود می‌کند تا جایی که شریف دست به قلم می‌برد و برای وی نامه عاشقانه می‌نویسد (همان: ۸۳۶-۸۳۷). نویسنده از اقشار سرمایه‌دار دیگری مانند ارباب‌ها، کارفرماها و کسانی که به نوعی با حکومت همکاری دارند، سخن می‌گوید که از دیدگاه وی، نحوه ثروتمند شدن آنها هم چندان تفاوتی با قشر نوکیسه‌ها ندارد، چون ثروت اینان هم با ظلم و زد و بند حاصل شده است.

قوانین سخت‌گیرانه در مدارس و نرخ پایین پوشش تحصیلی

کلاس و قوانین مدرسه، روابط معلم و شاگرد، تنبیه و تشویق‌ها، نوع آموزش، سیاست‌های حاکم بر آموزش و پرورش و... از جمله مسائلی است که در رمان به آنها پرداخته شده است (همان: ۵۰۹). این قوانین باعث شده تا نرخ پوشش تحصیلی پایین و بالعکس نرخ ترک تحصیل و بی‌سوادی بالا باشد.

ب) اوضاع و شرایط فرهنگی

فرهنگ، مهم‌ترین و اصلی‌ترین نهاد اجتماعی است که تعیین‌کننده و شکل‌دهنده کل نظام اجتماعی است و دارای ابعاد و زوایای گوناگون است. «ادوارد تایلور»، مردم-شناس انگلیسی، تعریف نسبتاً جامعی از فرهنگ ارائه کرده است. از نظر وی، «فرهنگ مجموعه‌ای پیچیده است که در برگیرنده دانش‌ها، اعتقادات، هنرها، اخلاقیات، قوانین، عادات، آداب و رسوم و هرگونه توانایی دیگری است که انسان به عنوان عضوی از جامعه به دست می‌آورد» (جعفری، ۱۳۸۶: ۸۸). در بحث از اوضاع و شرایط فرهنگی، بر فقر

فرهنگی و مهم‌ترین شاخص‌های مطرح‌شده آن از دیدگاه نویسنده متمرکز خواهیم شد. مهم‌ترین شاخص‌های موجد اوضاع و شرایط فرهنگی به شرح زیر است:

باورهای عامه و خرافات

باور به خرافات، در بین مردم رواج فراوان دارد. اعتقاد به آل، پری و دیو در برخی از رفتارهای شخصیت‌های رمان دیده می‌شود. پدر شریف که عمری با فقر و آوارگی زندگی کرده، زمانی دارای خانه و زندگی بوده، اما به دلیل زیرکی شخصی یهودی (آقای یاقوبی) که از سادگی و خرافه‌پرستی او سوءاستفاده می‌کند، خانه و زندگی‌اش را به باد می‌دهد. اعتقاد به جن، بهانه‌ای می‌شود تا همان مرد یهودی، خود را به شکل و شمایل جن درآورده و به پدر شریف امر کند که خانه‌اش را ترک کند. بعدها که پدر راوی می‌فهمد آن «یارو» که می‌دیده، جن نبوده و آقای یاقوبی بوده است، باز هم باور به سرنوشت به او اجازه نمی‌دهد که علیه آقای یاقوبی اقدامی کند (درویشیان، ۱۳۷۹: ۳۴-۳۷). باور به پری و موجودات ناپیدا به قدری در ذهن مردم رسوخ کرده که برخی هر چیزی را درباره آنان باور می‌کنند. تا جایی که مردی به نام «اوسا نجف» ادعا می‌کند که در خانه‌اش جن نگه می‌دارد و همه باور می‌کنند. حال آنکه «یک زن تازه گرفته و برای رد گم کردن به زن قدیمی‌اش گفته این جن است و با هزار زحمت گرفته‌ام تا در کارهای خانه به تو کمک کند» (همان: ۳۶۷). همچنین نمونه‌های فراوانی در داستان وجود دارد که علت بسیاری از بیماری‌ها را به جن و پری نسبت می‌دهند و در نتیجه به شیوه‌های خرافی برای درمان اقدام می‌کنند. وقتی کسی غش می‌کند، با چاقو دورش را خط می‌کشند و با موجود نامریی صحبت می‌کنند که دست از سرش بردارد (همان: ۶۳۸).

یکی از باورهای خرافی، باور مردم یک روستا درباره خشک‌سالی است. آنها برای جلوگیری از خشک شدن چشمه، زیباترین دختر روستا را به عقد چشمه درمی‌آورند. به این ترتیب تمام عمر و جوانی دختری جوان به هدر رفته، قربانی باور خرافی و جهل اهالی روستا می‌شود و باعث می‌شود آن دختر تا آخر عمر بیوه بماند، چون در نهایت چشمه می‌خشکد (همان: ۵۵۹).

باورهای دیگر: گره‌زدن پارچه برای بستن بخت دختر شاه پریان برای پیدا کردن اشیای گم‌شده (همان: ۳۱۱). «برای آسان‌شدن زایمان، کفش کهنه پدرت را پر از آب

کردیم و به خورد مادرت دادیم» (درویشیان، ۱۳۷۹: ۲۰). «پسرجان کسی که قبلاً خبر مرگش آمده، نباید از در حیاط داخل بشود، شگون ندارد» (همان: ۱۰۱۸). «دور تا دور هرۀ بام حسینیۀ پر از جغد است. دهننتان را باز نکنید... چه شده بی‌بی؟ خاله کوکومه‌ها! قدمشان شوم است. اگر دندان‌هاتان را بشمارند، می‌میرید» (همان: ۷۳۶).

آمیختن مذهب با خرافات

آمیختن مذهب با خرافه در اعتقاد برخی از شخصیت‌های کتاب دیده می‌شود. این شخصیت‌ها بدون شناخت کافی از مذهب، همه شنیده‌های خود را از هر کسی که ادعای دانستن این امور را دارد، درست می‌پندارند و طبق آن عمل می‌کنند. پدر راوی، قبل از خرید دکان، برای کسب تکلیف دست به دامن دعانویس شده، از او مشورت می‌خواهد (همان: ۵۰۷).

«... بی‌بی به من ترشی نمی‌دهد، اما چون خیلی دلم می‌خواهد، بی‌بی

تکه‌ای از ترشی را برمی‌دارد و... به ترشی می‌گوید: ای ترشی دشمنی به حضرت عباس کرده‌ای، اگر به این بچه آزار برسانی» (همان: ۱۴۹).

سادگی بی‌بی و علاقۀ وی به ائمه موجب شکل گرفتن این باور شده است که همه پدیده‌های جاندار و بی‌جان به ائمه احترام می‌گذارند.

«فردا روز نهم ذی‌الحجه است... اگر نیت انسان پاک باشد، هرچه از خدا

بخواهد، می‌دهد. امشب در یک لحظه مخصوص... آب از حرکت می‌ایستد...

اگر چیزی درست در آن لحظه که آب ایستاده در آب بزنی، طلا می‌شود»

(همان: ۴۹۴).

جبرگرایی و اعتقاد به سرنوشت و قضا و قدر

یکی از دلایل فقر فرهنگی بیشتر شخصیت‌های این رمان، جبرگرایی و اعتقاد به سرنوشت و قضا و قدر است. زندگی دردناک «نازکا» که با چشمۀ «کانی‌کاو» ازدواج می‌کند، معلول همین باور است؛ شوهر دادن زیباترین دختر روستا به چشمۀ در حال خشکیدن. اما در فرهنگ روستایی از سر سادگی و با باورهای جبرگرایانه، تنها راه‌حلی است که می‌تواند باعث نجات آنها از وضعیت بد اقتصادی شود.

همچنین در ماجرای رودست خوردن بوچان از آقای یعقوبی که منجر به از دست

رفتن خانه و زندگی وی می‌شود، این تفکر و دیدگاه دیده می‌شود:
«مشی بوچان، خدا حق بز بی‌شاخ را به بز شاخ‌دار وانمی‌گذارد... خدایی هم هست که آن بالا نشسته و دارد ما را نگاه می‌کند... واگذارش کردیم به خود خدا» (درویشیان، ۱۳۷۹: ۳۴-۳۷).

تفکر جبرگرایانه حتی بر رفتار شریف که تحصیل کرده است، سایه افکنده است:
«ای پسر! ای روله! این چه بدبختی‌هایی است به سرت می‌آید؟- چه کار کنم بی‌بی؟ سرنوشت من هم این است» (همان: ۱۴۸۸).

مهربانی، دست و دلبازی، هم‌دلی و هم‌دردی
با وجود مشکلاتی مانند فقر و وضعیت نامناسب زندگی در بین اکثر خانواده‌های این رمان، آداب و رسوم انسان‌دوستانه‌ای هم در برخی از جهات بر رفتار آنها حاکم است. از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به مهمان‌نوازی، مهربانی، هم‌دلی، هم‌دردی، دست و دلبازی و... اشاره کرد:

«شام آبگوشت لیمو عمانی داریم. -ببر برای ننه علی‌حاصل. - چشم بی‌بی» (همان: ۳۰۲).

«بی‌بی کمی آبگوشت در کاسه می‌ریزد. -شریف این را ببر برای آن بدبخت‌ها از گرسنگی نمیرند و با دست به اتاق خاله چشمه اشاره می‌کند» (همان: ۵۸۰-۵۸۱).

«روز اول مهرماه است. ننه... ده‌شاهی توجیبی به من می‌دهد... هرچه خریدی به هم‌شاگردی‌هایت هم بده... نان کور نباشی! دست و دلباز باشی!» (همان: ۳۴۸-۳۴۹).

ج) اوضاع و شرایط سیاسی

از آنجا که محتوای رمان، دوران حکومت پارتی‌هاب محمدرضاشاه در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷ را در برمی‌گیرد، سال‌هایی که خفقان و سرکوب مخالفان حکومت از یک طرف و مبارزات سیاسی با حکومت از طرف دیگر حرف اول را می‌زند، بنابراین محتوای رمان از لحاظ اوضاع و شرایط سیاسی، این کنش و واکنش‌های حکومت و گروه‌های مختلف مبارز را پوشش می‌دهد. در این رمان، افرادی که در جهت تحکیم در خدمت رژیم شاه

قرار دارند، بد و کسانی که در جهت مخالفت و تضعیف و تمسخر آن قدم برمی‌دارند، خوب هستند و در دل شریف جای می‌گیرند.

سیاست و درون‌مایه سیاسی، محور اصلی رمان و در سراسر داستان، خواننده را هدایت می‌کند و دیده می‌شود آدم‌هایی که در اوایل رمان معرفی می‌شوند، سرانجام در چه موقعیتی قرار می‌گیرند. افرادی مانند شریف، آقامرتضی، مش‌رمضان، بمانعلی و چند تن دیگر، مبارزه را تا پایان ادامه می‌دهند و برخی هم کناره می‌گیرند. دایی سلیم با رفتن به شرکت نفت و تعریف اتفاقات کمپانی نفت در خانه و دادن روزنامه‌ها و مجله‌های سیاسی به شریف، او را با دنیای سیاست آشنا کرده، در پرورش بعد سیاسی شخصیت شریف، تأثیری عمیق دارد. شریف در محافل سیاسی که سلیم به عنوان یکی از اعضای فعال حزب توده در خانه برگزار می‌کند، شرکت می‌کند و با اکبرآقا تراشکار و آقامرتضی آشنا می‌شود و به او دل می‌بندد.

در ادامه شریف، شغل معلمی را در گیلان غرب آغاز می‌کند. جهانگیرخان و اکرام-خان، اربابان آن محل، به مردم هر ظلمی را روا می‌دارند و شریف را هم به خاطر سازگار نبودنش به مرگ تهدید می‌کنند. تقریباً همهٔ معلمان مدرسه با عقاید و اعمال شریف موافق نیستند و علیه او به جرم اخلال در امنیت به وزارت فرهنگ گزارشی تنظیم می‌کنند. شریف برای نخستین بار در خرداد ۴۲ به دلیل سخنانی که به طور غیر مستقیم علیه حکومت گفته، دستگیر و پس از یک گوشمالی آزاد می‌شود. وی با ورود به دانش‌سرای عالی، محل سکونت خود را به تهران منتقل می‌کند. در تهران هم در تجمعات علیه شاه شرکت می‌کند. پس از مدتی در کنگاور به خاطر جمع‌آوری گزارشی از وضعیت زندگی مردم دستگیر می‌شود. او سال‌های بسیاری را در زندان‌های ترسناک رژیم سپری می‌کند. وی در مدت زمان کوتاه آزادی با شهرناز ازدواج می‌کند و به مبارزه در قالب چاپ اعلامیه در کتابفروشی‌اش ادامه می‌دهد و دستگیر می‌شود. شریف در دوران حبس، دردناک‌ترین شکنجه‌ها را متحمل شده، تصمیم به خودکشی می‌گیرد؛ اما با به خاطر آوردن رنج‌های مردم و از خود گذشتگی‌های دیگر مبارزان ملی مانند یارمحمدخان و آقامرتضی به ادامهٔ راهش مصمم می‌شود. در زندان، ریاست حزب رستاخیز کرمانشاه و ریاست اصناف کرمانشاه را به او پیشنهاد می‌کنند، اما نمی‌پذیرد. در نهایت به یازده سال حبس محکوم می‌شود. از شهریور ۵۷، مبارزات

مردمی شدت می‌گیرد تا آنکه در اثر فشارهای مردم به همراه عده‌ای از زندانیان سیاسی آزاد می‌شود.

تعلق نویسنده به یک طبقه اجتماعی و نحوهٔ تکوین آگاهی طبقاتی او

واژهٔ طبقه به معنای عام با اصطلاحات مقوله^۱ و قشربندی، نزدیکی بیشتری دارد. منظور از «طبقهٔ اجتماعی» در معنای کلی عبارت است از مجموعه خانواده‌ها و یا افرادی که در یک اجتماع معین از مقام یا حیثیت برابری برخوردارند (گولد و کولب، ۱۳۷۶: ۵۶۸). گلدمن می‌گوید: «نویسنده متعلق به یک طبقهٔ اجتماعی است و خواه‌ناخواه جهان‌بینی همان طبقه را بازتاب می‌دهد. پس اثر هنری را در حقیقت یک نفر نمی‌آفریند، بلکه یک طبقه آن را می‌سازد» (شمیسا، ۱۳۸۸: ۲۹۲). نویسنده در این رمان با تأکید بر طبقهٔ کارگر، زندگی روزمره و مسائل و مشکلاتی را که با آن دست و پنجه نرم می‌کنند، به تصویر کشیده و توانسته جهان‌بینی طبقهٔ یادشده را انعکاس دهد. بنابراین باید «سال‌های ابری» را سرگذشت‌نامهٔ نویسنده بدانیم که طبقهٔ اجتماعی خود را با تمام دغدغه‌هایش به تصویر کشیده است. اما آگاهی طبقاتی زمانی به وجود می‌آید که جامعه کاملاً گروه‌بندی شده باشد و این گروه‌ها از لحاظ خصوصیات اقتصادی مشابه و همچنین در زمینهٔ ادراکشان از خصوصیات، نیازها و اهداف مشترک، دیدگاه و کنش اجتماعی مشابهی داشته باشند (گولد و کولب، ۱۳۷۶: ۱۴-۱۵).

در این رمان، بیشتر شخصیت‌ها از طبقهٔ کارگر هستند. شریف در یک خانوادهٔ کارگری متولد می‌شود. دایی سلیم، کارگر کمپانی می‌شود. عمو الفت، کار بنایی می‌کند. دایی حامد هم کارگر کورهٔ ریخته‌گری است. خانوادهٔ پدر شریف از طبقهٔ کارگر است. عمو آمان، مغازهٔ کبابی دارد. عمو مراد، چرخ بستنی‌فروشی دارد و عمو گیدان، آهنگر است. باباحسین، فروشنده است. آقامرتضی هم کارگر چاپ‌خانه است. در ادامه شریف معلم می‌شود و طبقهٔ اجتماعی او تغییر می‌کند و وارد قشر خبرگان طبقهٔ متوسط می‌شود.

به طور کلی نقش و جایگاه دو طبقهٔ کارگر و طبقهٔ متوسط در تحول اجتماعی و حرکت جامعه به سمت انقلاب، برجسته‌تر از سایر گروه‌ها و طبقات نشان داده شده است. با وجود این نویسنده بیشتر بر افکار چپ‌گرایانه، سوسیالیستی و توده‌ای شریف،

تأکید دارد و بیان می‌کند که در نهایت آگاهی طبقاتی‌ای که در شریف و دیگر همفکرانش به عنوان طبقه خبرگان و روشن‌فکران و طبقه کارگری به وجود می‌آید، منجر به انقلاب ۱۳۵۷ می‌شود. اما روشن است که یکی از طبقات اصلی تأثیرگذار در انقلاب ایران، طبقه روحانیان و پیروان آنها بوده است که نویسنده در این رمان، چندان به این طبقه و نقش و تأثیر آن در حوادث منتهی به انقلاب نپرداخته است و به احتمال قوی، دلیل آن هم افکار چپ‌گرایانه و گرایش سوسیالیستی و توده‌ای او بوده است.

شخصیت و پرورش فرهنگی نویسنده

درویشیان، داستان‌نویس، پژوهشگر فرهنگ عامه، مبارز سوسیالیست و به گفته خود، «چریک فرهنگی» بود. او در یک خانواده کارگری و فقیر در محله آبشوران کرمانشاه به دنیا آمد. وی اولین فرزند خانواده شش‌فرزندی بود. پدرش «استاد سیفالله» آهنگر بود که با از دست دادن دکانش، برای امرار معاش مجبور به انجام کارهای دیگر شد. مادر بزرگش بی‌بی، اولین قصه‌گوی زندگی‌اش بود که برای اولین بار او را با قصه‌گویی آشنا کرد. وی هر چند بی‌سواد بود، راوی قصه‌ها و افسانه‌های عامیانه بود.

نویسندگی را به طور جدی با رفتن به تهران و آشنایی با آل‌احمد و دانشور آغاز می‌کند. با بهرنگی هم در منزل جلال آشنا می‌شود. مرگ صمد، این احساس وظیفه را در او برمی‌انگیزد که راه او را ادامه دهد. کتاب «صمد جاودانه شد»، اولین نوشته اوست.

واقع‌گرایی در کارهای او، آمیزه‌ای از طنز تلخ و نگاه هوشیارانه او به تاریخ و اجتماع است. همه عمرش با فقر، فساد، تبعیض، بی‌عدالتی، خفقان و سانسور جنگید. او را راوی رنج‌های مردم و دردهای کودکان گفته‌اند. درویشیان معتقد بود که نویسنده نمی‌تواند از متن جامعه فاصله داشته و جدا از دردها، آرمان‌ها و مبارزات ملت خود باشد، بلکه باید همراه جامعه حرکت کند. وی به دو پدیده جهل و فقر، توجهی خاص دارد و این دو را در رابطه‌ای ناگسستنی قرار می‌دهد که هر یک دیگری را تولید کرده و در جهت حفظ یکدیگر حرکت می‌کنند. همچنین وی هرگونه سانسور را مردود می‌داند و معتقد است که نویسنده باید بتواند به عنوان وجدان آگاه و بیدار جامعه آزادانه در برابر بی‌قانونی‌ها، رواج انواع فساد، انحصارگرایی، ظلم و ستم ایستادگی کند.

او تأکیدی بر فنون متداول داستان‌نویسی ندارد. زبان او، زبانی ساده همراه با طنزی

تلخ و نثری روان به شکلی صریح و گزارشی است. انتخاب این زبان صمیمی و نزدیک به محاوره، زبانی بین کردی و فارسی، به این دلیل است که خود او در فضایی که داستان‌هایش در آن شکل می‌گیرد، زندگی کرده است. او از این زبان برای زیبایی‌آفرینی و ایجاد تأثیر ژرف در مخاطبش استفاده می‌کند.

درویشان خود را متأثر از نویسندگانی چون آل‌احمد، جمال‌زاده، صادق هدایت، چوبک، علوی و... می‌دانست، اما تأثیر بهرنگی بر زندگی و نویسندگی‌اش، بی‌مانند است.

نوع ادبی برگزیده نویسنده

درویشان از جمله برجسته‌ترین داستان‌نویسانی است که تلاش کرد تا قالب قصه را برای بیان نابسامانی‌های اجتماعی برگزیند. وی درباره شروع داستان‌نویسی می‌گوید: «خودم هم نمی‌دانم که واقعاً چگونه شروع کردم... شروع به داستان‌نویسی برای من ادامه همان علاقه‌ام به مطالعه بوده است. آن سال‌های پرتب‌وتاب حکومت مصدق و رونق روزنامه‌ها و مجله‌ها، آزادی مطبوعات و دموکراسی بی‌نظیری که در اثر مبارزه مردم به وجود آمده بود، همه اینها در من و همسالان من، تحرک، امید و تکاپوی عجیبی پدید آورده بود. معلم‌های ادبیات ما، موضوع‌های پرجذبه‌ای برای زنگ انشا می‌دادند... رقابت در خواندن، رقابت در نوشتن و رقابت در کسب بینش اجتماعی و سیاسی، اینها همه در رشد فکری و علاقه ما به ادبیات مؤثر بود» (ملاحسینی، ۱۳۹۱: ۵۴).

او همچنین درباره مضمون داستان‌هایش گفته است: «زمینه‌های داستان‌گویی و تبلور داستان و قصه و افسانه در زندگی من به شب‌های زمستانی سردی برمی‌گردد که با خانواده دور کرسی می‌نشستیم و پدرم برایمان قصه‌هایی از شاهنامه کردی می‌خواند. شاهنامه کردی شخصیتی به نام «رستم کله‌دست» به معنی «رستم کوتاه‌دست» داشت. منظومه‌های «خورشید و خاور» و «حمزه‌نامه» نیز از دیگر کتاب‌هایی بودند که پدرم برایمان می‌خواند. بعد از قبولی در دانشگاه تهران با شخصیت‌هایی چون دکتر «آریان‌پور»، «آل‌احمد» و «دانشور» آشنا شدم و آنها بودند که باز در ذهن من توجه بیشتری به ادبیات را ایجاد کردند، به خصوص «آل‌احمد». بعدها با دکتر «محمدباقر مؤمنی» آشنا شدم و نخستین داستان‌هایم را پیشش بردم و خواندم. خیلی استقبال کرد و مرا به نوشتن تشویق کرد. این اتفاقات بودند که قدم به قدم مرا به سمت نویسندگی

سوق دادند» (شکری پور، ۱۳۹۶: ۸۷).

همسرش می‌گوید: «تأثیری که بهرنگی بر نگاه و نوشته‌های علی‌اشرف به جای گذاشت، آن قدر بود که برخی او را ادامه‌دهنده راه صمد می‌دانند. علی‌اشرف حتی در سوگ درگذشت نویسنده محبوبش، کتاب «صمد جاودانه شد» را نوشت. دانشور و آل‌احمد هم استادان او بودند و به همین واسطه به آنان علاقه‌ای بسیار داشت» (همان: ۹۱).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این مقاله، نخست معیارهای چهارگانه مورد نظر ایش کوهلر و عناوین فرعی و شاخص‌های مرتبط با هر معیار را مشخص کردیم و سپس به تشریح برخی از مهم‌ترین مصادیق آن شاخص‌ها پرداختیم.

نویسنده، تأکیدی بر فنون متداول داستان‌نویسی ندارد. زبان او ساده همراه با طنزی تلخ و نثری روان به شکل صریح و گزارشی است. انتخاب این زبان صمیمی و نزدیک به محاوره، زبانی بین کردی و فارسی، به این دلیل است که در فضایی که داستان‌هایش شکل گرفته، زندگی کرده و به خوبی به زبان و گویش مردمان آن آشناست. او از این زبان برای توصیف فضاهای بومی، بیان افسانه‌ها و آداب و رسوم برای زیبایی متن و ایجاد تأثیر ژرف در مخاطب بهره می‌برد. او به فرم، تکنیک و ساختار داستان توجه چندانی ندارد و مهم‌ترین کار او، انعکاس رنج‌ها و امیدهای مردم ستم‌دیده است. توجه به تاریخ، سیاست، جامعه و بیان مسائل و مشکلات اجتماعی برای وی مهم‌تر از توجه به ساختار، قالب، فرم و سبک نوشته‌های ادبی است. همین می‌تواند دلیل قوت جنبه‌های جامعه‌شناختی نوشته‌های داستانی وی به‌ویژه رمان باشد. در مجموع این رمان، اثری است که وجوه سیاسی، اجتماعی و تاریخی آن نسبت به وجوه ادبی و زیباشناختی‌اش، چشمگیرتر و آشکارتر است.

«سال‌های ابری» در محتوا و ساختار از جامعه می‌گوید و محصول جامعه است. تاریخ، اجتماع و سیاست، سه جزء جدایی‌ناپذیرند که در تأثیر و تأثر متقابل هستند و بافت منسجمی را ایجاد کرده‌اند. نویسنده علاوه بر اشاره مستقیم به حوادث سیاسی اجتماعی، گاه، با خلق مناظرات سیاسی بین شخصیت‌های داستان و بیان تضادهای

فکری در اندیشه و زبان آنان، نقشی مؤثر در روشن‌سازی اذهان خوانندگان دارد. این اثر، اجزای اصلی جامعه یعنی سیاست، اقتصاد، فرهنگ، خانواده و مدرسه را در کرمانشاه اواخر دهه سی و چهل نشان داده و جدال سنت و تجدد را به تصویر کشیده است. علاوه بر محتوا، تأثیر جامعه را در ساختار این رمان هم می‌توان مشاهده نمود. شخصیت‌ها، زبان و فضای داستان هم‌سو با جامعه شکل گرفته‌اند و جامعه را در لایه‌های رویین و زیرین خود نشان می‌دهند.

درویشان نسبت به وضعیت جامعه و شیوه اداره آن به وسیله حاکمان، معترض است. بزرگ‌ترین مشکلات جامعه، بی‌سوادی، خرافات و خرافه‌پرستی، جهل و ناآگاهی، فقر، تضاد طبقاتی و فقدان عدالت است. البته نویسنده به دو پدیده جهل و فقر، توجهی خاص دارد. از دید وی، این دو پیوندی ناگسستنی با هم دارند که هر یک دیگری را تولید کرده، در جهت حفظ یکدیگر حرکت می‌کنند. نویسنده، سانسور را مردود می‌داند و معتقد است که نویسنده باید بتواند به عنوان وجدان آگاه و بیدار جامعه، آزادانه در مقابل بی‌قانونی‌ها، رواج انواع فساد، انحصارگرایی، ظلم و ستم ایستادگی کند.

می‌توان از لحاظ ذهنی، نویسنده را فردی آرمان‌گرا نامید. او آرزوی جامعه‌ای را دارد که در آن مشکلات و مسائل اجتماعی یادشده با برنامه‌ریزی‌های حاکمان بازتولید نشوند. درحالی که جامعه‌ای که وی در آن زندگی می‌کند، فرسنگ‌ها با رسیدن به این دریافت ذهنی فاصله دارد.

منابع

- آتویت، ویلیام و تام باتومور (۱۳۹۲) فرهنگ علوم اجتماعی در قرن بیستم، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، نشرنی.
- ایران‌زاده، نعمت‌الله و طاهره سپهوند (۱۳۸۷) «بررسی سبکی رمان سال‌های ابری اثر علی‌اشرف درویشیان»، پژوهش‌نامه فرهنگ و ادب، دوره چهارم، شماره ۶، صص ۵۱-۷۷.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۸۶) فرهنگ پیرو فرهنگ پیشرو، تهران، مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- خاشی، سمیرا (۱۳۹۸) فرهنگ عامه در رمان سال‌های ابری نوشته علی‌اشرف درویشیان، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی، استاد راهنما محمد بارانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده زبان و ادبیات فارسی.
- خلیلی جهانتیغ، مریم و مکيه عثمانی (۱۳۹۱) «نقد جامعه‌شناختی رمان سال‌های ابری از علی‌اشرف درویشیان»، فصلنامه ادبیات داستانی، سال اول، شماره اول، صص ۱۱۳-۱۳۲.
- درویشیان، علی‌اشرف (۱۳۸۷) سال‌های ابری، تهران، چشمه.
- سورغالی، منصوره (۱۳۹۲) شخصیت‌پردازی در رمان سال‌های ابری اثر علی‌اشرف درویشیان، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی، استاد راهنما احمد طحان، دانشگاه پیام نور شیراز، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی.
- شکری‌پور، مختار (۱۳۹۶) «گفت‌وگویی منتشرنشده با علی‌اشرف درویشیان، لباس واقعیت به داستان پوشاندم»، روزنامه ایران، سیزدهم آبان ماه.
- شکوهی شولی، مژگان (۱۴۰۰) بررسی تطبیقی رئالیسم اجتماعی «در جستجوی نان» ماکسیم گورکی و «سال‌های ابری» علی‌اشرف درویشیان پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی، استاد راهنما سیدمحمثم محمدی. دانشگاه سلمان فارسی کازرون.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۸) نقد ادبی، تهران، فردوس.
- عثمانی، مکيه (۱۳۹۱) بررسی جامعه‌شناسی سیاسی - اجتماعی رمان «سال‌های ابری»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی، استاد راهنما مریم خلیلی جهانتیغ، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی.
- علی‌اکبری، نسرين و طاهره کوچکیان (۱۳۸۶) «سال‌های ابری در نگاهی نو (اتوبیوگرافی - رمان)»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، شماره ۱۵۹، صص ۱۹۳-۲۱۸.
- غفاری جاهد، مریم (۱۳۸۶) «گذری بر سال‌های ابری»، مجله ادبیات داستانی، شماره ۱۰۹، صص ۹۶-۱۰۴.

سال یکم، شماره ۱۱، ص ۴۸.

فرزاد، عبدالحسین (۱۳۷۸) درباره نقد ادبی، تهران، قطره.

فرزاد، عبدالحسین و صبا پژمان‌فر (۱۳۸۹) «نقد جامعه‌شناختی رمان سال‌های ابری علی‌اشرف

درویشیان»، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی، شماره ۴، صص ۱۳۷-۱۷۰.

قربانی، خاور و طاهره کوچکیان (۱۳۸۹) «بازتاب اجتماع و رئالیسم سوسیالیستی در سال‌های ابری

علی‌اشرف درویشیان»، مجله زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره

۲۲۰، صص ۸۵-۱۰۵.

کازرونی، جعفر (۱۳۷۷) آثار علی‌اشرف درویشیان در بوته نقد. تهران، ندای فرهنگ.

کوچکیان، طاهره (۱۳۸۹) «بررسی عناصر زیباشناختی (آرایه ادبی) دو رمان سال‌های ابری و شوهر

آهوخانم»، فصلنامه تخصصی پیک نور زبان و ادبیات فارسی، سال اول، شماره اول، صص ۱۲۳-۱۶۰.

گلدمن، لوسین و دیگران (۱۳۷۷) درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات، مجموعه مقالات، ترجمه و

گردآوری محمدجعفر پوینده، تهران، نقش جهان.

گولد، جولیس و ویلیام کولب (۱۳۷۶) فرهنگ علوم اجتماعی، تهران، مازیار.

ملاحسینی، محمد (۱۳۹۱) زندگی‌نامه، علی‌اشرف درویشیان (۱۳۲۰-۱۳۹۶)، همشهری آنلاین، یکم

اسفند.

یاقوتی، منصور (گلباخی) (۱۳۵۹) نگاهی به آثار درویشیان، تهران، کار.